

Jeg ser derfor ikke rettere, end at den benyttede Fremgangsmaade dels er for summarisk, dels udsletter Forskelle, som det netop vilde være af Interesse at fremhæve. En rigtigere Fremgangsmaade vilde det efter min Opfattelse være at regne med den faktisk afholdte Renteudgift til fremmed Kapital og yderligere som Omkostning medtage en efter ensartet Rentesats beregnet Renteudgift af Egenkapitalen.

Samtlige Forholdstal for Omkostninger og Nettofortjeneste er angivet i Procent af Omsætningen (Salgsprisen), en Fremgangsmaade, der følger af den regnskabsmæssige Form og stemmer med Handelen Sædvane, men som i sig selv er mindre tilfredsstillende.

For saavidt angaar Boghandelen, som i alle Enkeltheder reguleres af et privat Monopol, der udelukker enhver Priskonkurrence, giver den svenske Undersøgelse en interessant og mønstergyldig Udredning. For de øvrige undersøgte Brancher er Resultaterne sammenstillede med tilsvarende Undersøgelser i U. S. A. og for Skotøjs- og Levnedsmiddelhandelen tillige med Oplysninger fra de svenske Brugsforeninger.

Undersøgelsens største Interesse ligger sikkert i, at der her er gjort et Forsøg — vistnok hidtil det eneste i Skandinavien — paa ved frivillig Medvirkning fra de Erhvervsdrivende at skaffe Materiale frem om de paagældende Branchers Organisation og Omkostninger og i den metodiske Udarbejdelse af Gennemsnitstal for de forskellige Typer af Virksomheder. Selv om Tilslutningen har været forholdsvis ringe, og Resultaternes Rækkevidde derfor kan drages i Tvivl, ligger der dog en Værdi i, at Forsøget er gjort og Vanskelighederne gennemarbejdede. Det bør fremhæves, at Undersøgelser af denne Art er til Nytte ikke blot for Nationaløkonomien, men ogsaa for de Erhvervsdrivende selv, som derigennem faar en Slags Maalestok for Forholdene i deres egen Virksomhed, ligesom Undersøgelsesresultaterne for en Aarrække vil kunne give dem særdeles værdifulde Fingerpeg om deres Branches almindelige Udvikling.

Holger Koed.

LUJO BRENTANO: *Der wirtschaftende Mensch in der Geschichte.* Gesammelte Reden und Aufsätze. Leipzig. Felix Meiner. 1923. 498 S.

Samme: *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands.* Jena, Gustav Fischer. I. Band. Von den Anfängen bis gegen Ende des 15. Jahrhunderts. 1927. 396 S. — II Band. Die Zeit des Merkantilismus. 1927. 453 S. — III Band. Die Zeit der Befreiung und Neuorganisation.

Erste Hälfte. Das Aufsteigen des Bürgertums und der Arbeiterklasse. 1928. 666 S. — Zweite Hälfte. Das britische Weltreich. 1929. 648 S.

Samme: Das Wirtschaftsleben der antiken Welt. Jena. Gustav Fischer. 1929. 242 S.

Brentanos livfulde og meget stærkt besøgte Forelæsninger over økonomisk Historie, som nærværende Anmelder under et Ophold i München i 1911 havde Lejlighed til at høre, maatte uvilkaarlig faa en til siden at spejde efter en Fremstilling deraf i Bogform. Men først i hans høje Alderdom er disse Ønsker sket Fyldest. Til Gengæld har han i de sidste Aar (han fylder i Aar 85) udfoldet en forbavsende boglig Produktivitet. Skønt navnlig Værket om England hviler paa livslange Studier og mangeaarige Forelæsninger, maa man i høj Grad beundre hans Vitalitet og Vaagenhed over for selv de nyeste Begivenheder.

Nogle Bemærkninger i Almindelighed om Brentano som økonomisk Historiker vil være paa sin Plads, før de enkelte Værker omtales. Navnlig ligger det nær at sammenstille ham med den seks Aar ældre Gustav Schmoller, der jo betragtedes som Hovedet for den historiske Skole.

I social Interesse mødtes Schmoller og Brentano omkring 1870. I dette Aar udsendte Schmoller „Zur Geschichte der deutschen Kleingewerbe“ og Brentano første Bind af „Die Arbeitergilden der Gegenwart“, hvori han ogsaa for Englænderne opdagede Fagforeningerne som socialøkonomisk Studieobjekt. De var begge med paa Kongressen i Eisenach 1872, der førte til Dannelsen af „Verein für Sozialpolitik“. Paa dette Omraade var det Brentano, der var Specialisten; i sine Ungdomsværker behandlede han fortrinsvis Udsnit af Arbejderspørgsmaalet. Schmoller har mere behandlet det i Almindelighed, mest i sit Grundrids og i den posthume „Die soziale Frage“, der væsentlig er Uddrag af Grundridset.

Omvendt paa det historiske Omraade. Schmoller tilbragte i sin yngre Tid omtrent 20 Aar væsentlig med historiske Arkivstudier og Udarbejdelse af derpaa byggede Specialværker. Derimod skrev han aldrig en samlet Fremstilling af et Lands eller en Tidsalders økonomiske Historie. Det Mylder af historiske Enkeltheder, som hans Grundrids indeholder, er systematisk, ikke tidsmæssigt ordnede. Brentano derimod har i den senere Del af sit Liv i sine Forelæsninger gennempløjet hele den økonomiske Historie fra Oldtiden til Begyndelsen af det tyvende Aarhundrede. Deraf er de nu foreliggende Bøger en Frugt. Hans Hovedsigte har aabenbart været at meddele sine Til-

hørere og senere sine Læsere økonomisk-historisk Dannelse. Schmoller var mere Historieforskeren, Brentano har frem for nogen af de samtidige Socialøkonomer været Historiefremstilleren. Over ham er der, i Modsætning til f. Eks. Bücher med hans mere stiliserede Historiefremstilling, noget ufilosofisk, udogmatisk, altsaa i Virkeligheden noget utysk, ligesom der er det ved hans Navn. Den historiske Sammenhæng er ham mere end Systematik og Begrebsbestemmelser. I sin stærke Virkelighedssans er han engelsk paavirket. Men han vender sig dog ogsaa mod den klassiske engelske Socialøkonomis Generaliseringer og falske Psykologi. Han siger selv i Fortalen til „Der wirtschaftende Mensch“: „Da jeg efter at have tilbagelagt mine Universitetsaar begyndte at arbejde selvstændigt paa det nationaløkonomiske Omraade, blev jeg straks grebet af Tvivl om meget, som jeg havde lært. Mine Studier over Arbejderforholdene i England, det Land, i hvilket den klassiske Nationaløkonomi havde faaet sin mest fuldendte Udformning, havde gjort mig opmærksom paa Modsigelsen mellem dens Lære og Virkeligheden. . . . Jo mere Nødvendigheden af at holde Forelæsninger over alle Grene af det økonomiske Liv og at fremstille for mine Tilhørere ogsaa dettes Udvikling har tvunget mig til at gøre mine Studier bestandig bredere, des mere er min Skepsis vokset“. At Brentanos Forfatterpersonlighed er en lykkelig Blanding af den særprægede Kunstnernatur og den af det objektive bundne Forskersjæl, træder ogsaa frem i de Bøger, som nu skal omtales nærmere.

„Der wirtschaftende Mensch in der Geschichte“ indeholder 11 forskellige Taler og Afhandlinger fra vidt forskellige Tidspunkter. Den ældste er en Tale, der blev holdt, da Brentano tiltraadte Professoratet efter Lorenz Stein i Wien 1888. I denne, der handler om den klassiske Nationaløkonomi, finder han ogsaa Udtryk for sit fra denne frigjorte selvstændige Maal som Forsker. Af de øvrige Afhandlinger handler en Del om Forholdet mellem Religion og Etik paa den ene Side og økonomisk Teori paa den anden (Etik og Økonomi i Historien, den kristelige Oldtids økonomiske Lære, Kirken og Frihedsudviklingen, Bidrag til Ejendomsangrebnes Genealogi, hvor ogsaa Kirkens Stilling til Ejendom er Hovedsagen, Puritanisme og Kapitalisme, Jødedom og Kapitalisme). De to sidste af disse Afhandlinger tilhører tillige en anden Gruppe, der optager største Delen af Bindet, og som i Grunden er en Auseinandersetzung med Sombart, af hvis Teori om Kapitalismens Opriindelse Brentano altid har været en ivrig Modstander. For-

uden de to nævnte Afhandlinger slaar følgende paa disse Streng: Den moderne Kapitalismes Begyndelse, det fjerde Korstog og Handel og Kapitalisme. Mere for sig selv staar Afhandlingen om den økonomiske Enheds (Wirtschaftseinheit) Begreb og Forandringer. Han gennemgaar disse Forandringer fra den Tid, da Storfamilien er den vigtigste økonomiske Enhed, gennem Gods- og Lavøkonomien til de moderne Forhold, hvor mange Gange det enkelte Individ danner en økonomisk Enhed, skønt det i visse Henseender maaske staar i en Familie-husholdning, men hvor ogsaa overordnede økonomiske Enheder, først og fremmest Staten, gør sig stærkt gældende.

Men vi kan ikke dvæle længe ved denne Bog. Vi maa gaa over til, hvad der med Forbehold af, at den gamle Forsker endnu skulde have Overraskelser til os, vel maa kaldes hans Hovedværk: den 2000 Sider store „Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands“.

Der er nu efterhaanden skrevet meget om Englands økonomiske Historie, baade af Englændere og fremmede. Men ser man bort fra Monografier om enkelte Sider af det økonomiske Liv eller Fremstillinger af enkelte Perioder, er der dog ikke saa meget at tage Hensyn til. Med Brentanos nu afsluttede Værk lader i Grunden kun W. Cunninghams „Growth of English Industry and Commerce“ sig sammenstille. Værkerne er, hvad Sidetal angaar, omtrent af samme Omfang, og de sætter sig begge for at give en Oversigt over Englands hele økonomiske Historie. Men deres Karakter er højst forskellig. Spørges der om grundige Førstehaandsstudier, bærer Cunningham let Prisen. Det kan jo ikke være andet, naar han gjorde det til sit Livs Maal at udrede Englands økonomiske Udvikling, mens Brentano har haft mange andre Jern i Ilden. Den, der videnskabelig vil gaa til Bunds i Englands økonomiske Historie, maa først søge til Cunningham.

Men Brentanos Værk har sine store Fortrin. Som Udlænding og dog en Udlænding, der fra Ungdommen af har sat sig grundig ind i engelske Forhold, staar han nok saa frit over for Stoffet som en indfødt. Men dernæst er Brentanos Bog vel nok langt den mest læselige. Dette skyldes ikke blot en klar og smuk Stil, men ogsaa Inddragningen af meget Stof, som ikke i strengeste Forstand vedrører det økonomiske, men er med til at tegne Baggrund og give Sammenhæng. National-økonomen af Fag vil maaske paa adskillige Punkter sige: Dette er jo ikke økonomisk, men politisk Historie. Det er maaske rigtigt, men særlig for en Udlænding bliver Bogen

langt mere tilgængelig derved. Cunningham forudsætter som oftest dette. Men Brentano vil helst have hele Billedet til at staa klart. Hovedfortrinnet hos Brentano er dog det, at Tyngdepunktet ligger i den nyeste Historie, mens Cunninghams Hovedfortjeneste er at have draget gamle Sager frem. Af hans Bog handler kun de sidste knap 300 Sider ($\frac{1}{5}$ af hele Værket) om Tiden efter 1776; Tiden efter 1850 faar kun en Snes Sider. Brentano har 1200 Sider ($\frac{3}{5}$ af hans Værk) om Tiden siden den industrielle Revolutions Begyndelse. Han fører Skildringen op lige til Tiden eiter Generalstrejken og til det liberale Partis Betænkning om Englands økonomiske Fremtid i 1927. Den Tidstavle, der findes bag i de tre første Bind, gaar til 1924.

Naar vi nu gaar over til Omtalen af de enkelte Bind, kan man for Pladsens Skyld gaa forholdsvis let hen over det første, der skildrer Udviklingen fra de ældste Tider op til 1485. Her har man foruden Cunningham i Forvejen baade Ashleys „Introduction to English Economic History and Theory“ og Brodnitz' „Englische Wirtschaftsgeschichte“ at støtte sig til foruden hele Speciallitteraturen. Det skal derfor her kun fremhæves, at Brentano opbygger den engelske Udvikling paa et Fundament, der bestaar i Fremstillingen af den keltiske, den gallo-romerske og den oldgermanske Økonomi, idet han først henstiller som uafgjort, hvilken af disse der slaar mest igennem i det engelske Samfundsliv. I øvrigt er for den ældre Middelalder Landboforholdene, særlig i Tilslutning til Vinogradoffs Forskninger, i Forgrunden, medens for den senere Middelalder ogsaa Haandværket, Uldindustrien, Udenrigshandelen, Statsfinanserne og andet behandles i særskilte Kapitler.

Mere ejendommeligt er andet Bind, der handler om Merkantilismens Tid. Hvad der her har været Forfatteren om at gøre, og hvad der ogsaa er udført mesterligt, er Paavisningen af, hvordan den kapitalistiske Tænkemaade og kapitalistisk drevne Foretagender trænger frem. Indadtil i England opsuger Kapitalismen Haandværket, forandrer det tildels til Husindustri og Manufaktur, Bankvæsenet opstaar, mod Slutningen af Perioden kaster Kapitalismen sig over Udviklingen af Samfærdselen gennem Veje og Kanaler. Men først og fremmest er det Englands voksende Magt udadtil, politisk og økonomisk, som drager os forbi i store Billeder. Det er ikke altid i strengeste Forstand objektiv Historie. Man sporer paa een Gang Beundring for engelsk Foretagsomhed og Harme over engelsk Brutalitet. Periodens Tankeislæt træder især frem i to

af Kapitlerne, det første om den nye Tænkning, hvor navnlig Machiavelli, men ogsaa engelske nationale og merkantilistiske Tankeprodukter har sin Plads, og et midt i Bindet om England efter Restaurationen, hvor den nye forudsætningsløse Videnskab og særlig Hobbes og Locke bliver omtalt. Men i øvrigt er det et broget Bundt af historiske Kendsgerninger, dette Bind indeholder, og dog efterlader det et Helhedsindtryk, Indtrykket af et gryende og groende Verdensherredømme af et Omfang, som aldrig før har været set.

Men Fremstillingen af, hvorledes dette Herredømme udfolder sig i al sin Vælde, er forbeholdt det tredje Bind med sine to Halvdele. Frigørelsens og Nyorganisationens Tidsalder kalder Brentano dette sidste Tidsrum fra den industrielle Revolution til Dato. Det ligger nær at sammenligne paa dette Punkt med en anden Fremstilling af dette Tidsrum, som har set Lyset samtidig: C. R. Fay: *Great Britain from Adam Smith to the Present Day*. (London 1928. 441 S.). Ligesom Brentanos er det en meget righoldig Bog. Selv den, der er godt kendt med engelsk Udvikling, vil kunne finde mange nye Træk. Ligesom hos Brentano er der lagt ikke lidt Vægt paa at give et levende Indtryk af de optrædende Personer. Fremstillingen af Udviklingen i det britiske Finansvæsen samler sig saaledes hos Fay for en stor Del om Huskissons, Peels og Gladstones Skikkelser. Men ogsaa over for Fay staar Brentano som den mere fængslende Fremstiller. Og realiter afviger de to Værker fra hinanden derved, at Fay næsten udelukkende holder sig til Stammelandet, medens det for Brentano er om at gøre at faa hele Verdensriget med. Forøvrigt falder Fays Bog næst efter en Indledning om „Wealth of Nations“ og dens Indflydelse i fire omtrent lige store Afsnit: 1) Toldpolitik og Finanser, 2) Handel og Samfærdsel, 3) Landbrug og Industri og 4) Liv og Arbejde.

Det første Halvbind af Brentanos Fremstilling af den moderne økonomiske Udvikling i England omhandler Borgernes og Arbejderklassens Fremgang, andet Halvbind det britiske Verdensrige. Adskillelsen er dog ikke foretaget strengt; i andet Halvbind indgaar en Del Efterslæt om selve England, navnlig i allernyeste Tid.

Hele dette tredje Bind indledes med et Kapitel om den „frigørende Nationaløkonomi“, der strækker sig fra Dudley Norths „Discourses upon Trade“ med dens Frihandelsargumenter til Stuart Mill. Det er i Anledning af Norths Skrift, der i halvandet Hundrede Aar blev fuldstændig negligeret, at

Brentano taler om „den Forskel, der lige fra Nationaløkonomiens Begyndelse skiller dennes Lærdomme fra andre videnskabelige Discipliners. I disse forbliver en engang tilkæmpet Erkendelse en for bestandig opnaaet Sandhed. I Nationaløkonomien triumferer til enhver Tid en Lære, ikke fordi den er erkendt for sand, og den bliver forladt, ikke fordi man har overbevist sig om dens Fejlagthed, men den Lære triumferer, som svarer til de til enhver Tid mægtiges Interesser, og bliver just af dem, som hidtil med intolerant Lidenskab har forfægtet den, forladt og bekæmpet, saa snart der indtræder Omstændigheder, som lader den fremtræde som stridende mod disse Interesser“. Ogsaa andre Steder bliver Teorien behandlet, saaledes i 48. Kapitel om Fejlene i Adam Smiths Opfattelse af Arbejdskontrakten, og i det 57. Kapitel om Fagforeningerne fra Midten af det nittende Aarhundrede, hvor det i Anledning af Mills Opgiven af Lønningsfondsteorien udvikles, under hvilke Betingelser en Lønforhøjelse kan komme Arbejderne varigt til gode.

Men her som i de tidligere Bind er det selve de økonomiske Kendsgerninger, der fylder op. Nogle vil mene, at Forfatteren har ofret uforholdsmæssig meget paa Skildringen af de sociale Forhold. De fleste vil dog maaske være ham taknemmelig derfor. Omtrent Halvdelen af første Halvbind gaar til Skildring af Arbejderforhold og sociale Reforme. Alle Grene af Reformbevægelsen behandles i særskilte Kapitler. Men ogsaa andre Sider af det økonomiske Liv faar udførlig Omtale. Der er et Par Kapitler om Statens Finanser og beslægtede Forhold fra William Pitt den yngre, der er en af de Personligheder, der bliver nøjest karakteriseret, og op til de seneste Aar. Der er Kapitler om Slaveriets Afskaffelse, om Fattiglovgivningen, om Frihandelens Sejr, om de nye Samfærdselsmidler og meget andet. Hvad man savner, er bl. a. en udførligere Fremstilling af Bankvæsenets Udvikling, navnlig den nyeste Koncentrationsbevægelse. Der er noget derom i Forbindelse med Omtalen af Statsfinanserne, men ikke noget særskilt Kapitel.

Men hvor righoldig, hvor fængslende og vel afbalanceret end denne Skildring af selve Englands Forhold i nyeste Tid er, vil det dog vist gaa mange som Anmelderen, at det er med særlig Appetit det sidste Halvbind med dets Skildring af britisk Foretagsomhed ud over Verden sluges. Man er her ude paa de store Vidder, og her om nogensteds bøjer man sig for den 85-aarige Forfatters ungdommeilige Tilegnelsesevne.

Thi, som han siger i Forordet, her drejer det sig ikke om et Stof, som han har syslet med fra Ungdommen af og før behandlet i Forelæsninger; her har det allermeste maattet udarbejdes helt fra nyt, og en stor Litteratur har maattet gennempløjes. I det 67. Kapitel behandles Forvandlingen i Bedømmelsen af Kolonispørgsmaalet; her dvæles navnlig ved Edward Wakefields Tanker, der fremkom i Trediverne. Saa behandles i en Række statelige Kapitler de forskellige Dominions, de vestindiske og afrikanske Kronkolonier og Protektorater, det britisk-indiske Kejserrige og Englands Forhold til forskellige østasiatiske Lande. Vi føres hele Kloden rundt og stilles paa forskellig Maade over for et af Tidens største Problemer, Forholdet mellem den hvide og de farvede Racer. Forfatteren beundrer til en vis Grad Englænderne ogsaa som Kolonisateurer, men der kommer dog ogsaa ofte en bitter Kritik til Orde, ikke mindst naar det drejer sig om deres Optræden i Afrika. For den, der ikke er særlig sagkyndig, er det vanskeligt at vide, hvor langt Kritikken er berettiget.

Efter dette store Rundskue giver det 74. Kapitel en Skildring af den Udvikling, der førte til Verdenskrigens store Tragedie. Det er for en stor Del rent politisk Historie. Her som saa mange Steder i Bogen møder vi paa en Gang Forfatterens store Beundring for Englænderne og hans bitre Nag til dem. Karakteristisk hedder det i Anledning af Englændernes Bestræbelser for at skaffe sig Herredømme over Petroleumsføremønstene uden for U. S. A.: „Med en Dygtighed, der som saadan fortjener Beundring, men ogsaa med den Hensynsløshed over for andre Folks Interesser, med hvilken England siden Normannernes Tid har forfulgt sine Interesser, har det under lagttagelse af den dybeste Tavshed erhvervet sig monopolistiske Koncessioner til Udnyttelse af alle endnu frie Petroleumsføremønstre, hvor som helst det kunde faa fat paa saadanne“. Slutningskapitlet, hvori Linierne fra hele Værket trækkes op, klinger ud i Fremtidsfantasier om den gule Fare, navnlig fra Japan, der truer Europa.

Navnlig det tredje Bind af Brentanos farvemættede Skildring af Englands økonomiske Udvikling er egnet til mere end noget andet videnskabeligt Værk fra senere Aar at faa os til at forstaa vor Tid ud fra dens historiske Forudsætninger. Selv om det kun handler om England, aabner det paa mange Punkter ikke blot Udsigten til den europæiske, men ogsaa til hele Verdens Udvikling. En udførlig Litteraturfortegnelse og et alfabetisk Person- og Sagregister forhøjer Værkets Nytte som Haandbog.

I Forhold til dette efter Kvantitet og Kvalitet lige betydelige Værk er Brentanos Fremstilling af den antike Verdens økonomiske Liv meget beskeden. Men dog udfylder den det store Værk. I dette følger man europæisk økonomisk Liv gennem 2000 Aar. Men her naar vi endnu længere tilbage, saa langt tilbage som Historien kan føre os. I 7 Paragraffer skildres først økonomisk Liv i det gamle Ægypten, saa kapitalistisk Økonomi hos Assyryerne, Babylonierne og Fønikerne, dernæst Grækernes, Romernes og Jødernes økonomiske Liv, saa Forholdene i nogle af de romerske Provinser, særlig de germanske, endelig den byzantinske Økonomi, som vel i Tiden falder senere end den egentlige Oldtid, men dog er en direkte Fortsættelse deraf.

Skildringen vil kun være en Gengivelse af, hvad selvstændige Forskere har fremstillet. Men der er dog adskillige Punkter, hvor Brentano gaar ind for sin Opfattelse og polemiserer mod andre. Her som i de to andre Værker, der er omtalt ovenfor, hævder han over for Sombart Kapitalismens Oprindelse fra Handelen med fremmede. Hvor den har fundet Sted, er Mennesker i deres økonomiske Handlen blevet behersket ikke af Autoritet og Overlevering, men af Stræben efter størst mulig Vinding. Og fra Handelen er de øvrige Erhverv blevet smittede. Men hovedsagelig er Bogen af rent beskrivende Art og minder Nationaløkonomen om, at er den økonomiske Videnskab som saadan kommet sent frem, saa er selve de økonomiske Forhold uløseligt sammenknyttede med al menneskelig Kultur fra Historiens Gry. Even Marstrand.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Herausgegeben von Ludwig Elster, Adolf Weber, Friedrich Wieser. Vierte, gänzlich umgearbeitete Auflage. I—VIII Band. Jena. Gustav Fischer. 1923—1928.

Do. Ergänzungsband zur vierten Auflage. Herausgegeben von Ludwig Elster, Adolf Weber. Jena. Gustav Fischer. 1929.

Med det i Foraaret afsluttede Supplementbind fremtræder dette tyske Standardværk og Størværk i ny Udgave. Det er mere end 10000 tospaltede Sider, der tilbydes den kundskabs-tørstende. Og denne Udgave er langt fra noget Genoptryk af den 3die, der kom i 1908—11. Selv om der er Artikler, der er gaaet uforandret eller omtrent uforandret over, er det allermeste grundigt omarbejdet og meget nyt kommet til. Nu staar Værket her og siger for Nationaløkonomiens Vedkommende: Vi Tyskere er her, og vi vil have Lov at være her. Da Pal-